

متن و ترجمه

تفسیر فرات کوفی

تالیف: ابی القاسم فرات بن ابراهیم بن فرات الکوفی

ترجمه: معصومه آعداآه - حکیمه حاجی علی اکبر

تحقیق: محمد کاظم

متن و ترجمه تفسیر فرات کوفی

تألیف: ابی القاسم فرات بن ابراهیم بن فرات الکوفی

محقق: محمد الکاظم

مترجمین: معصومه آ عبدالله - حکیمه حاجی علی اکبر

ویراستار: حسام حاج مومن

انتشارات دلیل ما

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: پرتو شمس

چاپخانه: نگارش

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۳۹۷ - ۷۹۲ - ۴

تلفن و نمابر: ۷۷۴۴۹۸۸ - ۷۷۴۴۱۳ (+۹۸۲۵۱)

قم، صندوق پستی: ۱۱۵۳ - ۳۷۱۳۵

www.Dalilema.com

Dalilema@yahoo.com

انتشارات دلیل ما

پدیده کتاب انتشارات ۱۰۰۰۰۷۷۴۴۹۸۸

مراکز پخش:

- ۱) قم، خیابان صفائی، روبروی کوچه ۳۸، پلاک ۷۵۹، فروشگاه دلیل ما، تلفن ۷۷۳۷۰۰۱ - ۷۷۳۷۰۱۱
- ۲) تهران، خ انقلاب، خ فخر رازی، فروشگاه دلیل ما، پلاک ۶۱، تلفن ۶۶۴۶۴۱۴۱
- ۳) مشهد، چهارراه شهید، ضلع شمالی باغ نادری، کوچه شهید خوراکیان، مجتمع تجاری گنجینه کتاب، طبقه اول، فروشگاه دلیل ما، تلفن ۲۲۳۷۱۱۳ - ۵

سرشناسه	کوفی، فرات بن ابراهیم، - ۳۰۷ ق
عنوان قراردادی	تفسیر فرات الکوفی، فارسی
عنوان و نام پدیدآور	متن و ترجمه تفسیر فرات کوفی / تألیف ابی القاسم فرات بن فرات الکوفی، مترجم: معصومه آ عبدالله، حکیمه حاجی علی اکبر؛ ویراستار حسام حاج مومن.
مشخصات نشر	قم: دلیل ما، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	۷۲۸ ص.
شابک	978-964-397-792-4
وضعیت فهرست نویسی	فیبیا
شناسه افزوده	آ عبدالله، معصومه، مترجم
شناسه افزوده	حاجی علی اکبر، حکیمه، مترجم
شناسه افزوده	حاج مومن، حسام، ویراستار
رده بندی کنگره	۱۳۹۱ ۷۰۴۱ ت ۹ ک/ ۹۳ BP
رده بندی دیویی	۲۹۷/ ۱۷۲۶
شماره کتابشناسی ملی	۲۶۹۷۱۰۶

فہرست

۱۳	پیش گفتار.....
۲۱	مقدمہ.....
۳۱	سورۃ مبارکہ فاتحۃ الكتاب.....
۳۳	سورۃ مبارکہ بقرہ.....
۶۳	سورۃ مبارکہ آل عمران.....
۹۷	سورۃ مبارکہ نساء.....
۱۲۱	سورۃ مبارکہ مائدہ.....
۱۳۵	سورۃ مبارکہ انعام.....
۱۴۵	سورۃ مبارکہ اعراف.....
۱۵۷	سورۃ مبارکہ انفال.....
۱۶۳	سورۃ مبارکہ توبہ.....
۱۸۷	سورۃ مبارکہ یونس.....
۱۹۷	سورۃ مبارکہ ہود.....
۲۱۳	سورۃ مبارکہ یوسف.....
۲۱۹	سورۃ مبارکہ رعد.....

٢٣٥	سورة مباركة ابراهيم
٢٤٣	سورة مباركة حجر
٢٥٣	سورة مباركة نحل
٢٥٩	سورة مباركة بنى اسرائيل (اسراء)
٢٦٥	سورة مباركة كهف
٢٦٧	سورة مباركة مريم
٢٧٣	سورة مباركة طه
٢٨٣	سورة مباركة انبياء
٢٩٧	سورة مباركة حج
٣٠٣	سورة مباركة مؤمنون
٣٠٧	سورة مباركة نور
٣١٧	سورة مباركة فرقان
٣٢٥	سورة مباركة شعراء
٣٤١	سورة مباركة نمل
٣٤٧	سورة مباركة قصص
٣٥١	سورة مباركة عنكبوت
٣٥٧	سورة مباركة روم
٣٦١	سورة مباركة لقمان
٣٦٣	سورة مباركة سجده
٣٦٥	سورة مباركة احزاب
٣٧٧	سورة مباركة سبأ
٣٧٩	سورة مباركة فاطر
٣٨٧	سورة مباركة يس
٣٨٩	سورة مباركة صافات

سورة مباركة ص	۳۹۱
سورة مباركة زمر	۳۹۵
سورة مباركة مؤمن	۴۱۷
سورة مباركة فصلت	۴۲۵
سورة مباركة شوری	۴۲۹
سورة مباركة زخرف	۴۴۷
سورة مباركة جائية	۴۵۷
سورة مباركة احقاف	۴۶۱
سورة مباركة محمد	۴۶۷
سورة مباركة فتح	۴۷۱
سورة مباركة حجرات	۴۷۹
سورة مباركة ق	۴۹۱
سورة مباركة ذاریات	۴۹۷
سورة مباركة طور	۴۹۹
سورة مباركة نجم	۵۰۷
سورة مباركة قمر	۵۱۵
سورة مباركة الرحمن	۵۱۹
سورة مباركة واقعه	۵۲۳
سورة مباركة حدید	۵۲۹
سورة مباركة مجادله	۵۳۳
سورة مباركة حشر	۵۳۵
سورة مباركة ممتحنه	۵۴۱
سورة مباركة صف	۵۴۵
سورة مباركة جمعه	۵۴۹

٥٥٣	سورة مباركة منافقون
٥٥٥	سورة مباركة تحریم
٥٥٩	سورة مباركة ملك
٥٦١	سورة مباركة قلم
٥٦٥	سورة مباركة حاقة
٥٦٧	سورة مباركة معارج
٥٧٥	سورة مباركة جن
٥٨٥	سورة مباركة مدثر
٥٨٧	سورة مباركة قيامة
٥٩١	سورة مباركة دهر
٦٠٥	سورة مباركة مرسلات
٦٠٧	سورة مباركة نبا
٦١١	سورة مباركة نازعات
٦١٣	سورة مباركة عبس
٦١٥	سورة مباركة كورت
٦١٧	سورة مباركة مطففين
٦٢٣	سورة مباركة انشقاق
٦٢٧	سورة مباركة غاشية
٦٣٥	سورة مباركة فجر
٦٤١	سورة مباركة بلد
٦٤٥	سورة مباركة شمس
٦٤٩	سورة مباركة ليل
٦٥٣	سورة مباركة ضحى
٦٥٧	سورة مباركة الم نشرح

۶۶۱	سورة مباركة تين
۶۶۵	سورة مباركة قدر
۶۶۷	سورة مباركة بينه
۶۷۳	سورة مباركة زلزله
۶۷۵	سورة مباركة عادات
۷۰۱	سورة مباركة نكاح
۷۰۳	سورة مباركة عصر
۷۰۵	سورة مباركة كوثر
۷۰۷	سورة مباركة كافرون
۷۰۹	سورة مباركة نصر
۷۱۵	سورة مباركة اخلاص
۷۱۷	سورة مباركة فلق
۷۲۱	سورة مباركة ناس
۷۲۵	كتاب شناسی

www.ketab.ir

پیش‌گفتار

« بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ » ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ^(۱)
فَالْقَلَمُ قَلَمٌ مِّنْ نُورٍ وَكِتَابٌ مِّنْ نُورٍ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ
وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ^(۲).

وَ يَحَقُّ الْقَلَمُ وَمَا جَرَى وَاللَّوْحُ مَا أَحْصَى ^(۳).

سپاس و ستایش خدای را که اصل خیر و سرچشمه فیض است و جان و خسر را مالک و مراد.

و سلام و تحیت بی‌کران بر «محمد» مصطفی ﷺ آن مصطفای دار وجود که از نام «حمید» حق ساطع، و در سرای ملکوت احمد ^(۴) و به دار مُلک «محمد» ﷺ نام گرفت. و درود بی‌کران بر وصی او «امیرِ عوالم»، آن موجود عرشی که در کوتاه مدتی بر فرش فرود آمد. تنها کعبه می‌توانست تجلی وجودش را پذیرا باشد و تنها محراب

۱. قلم، ۱.

۲. نورالقلین، ج ۵، ص ۲۸۷.

۳. اعمال شب عرفة، ۵۱۵.

۴. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۳۴۶؛ ترجمه تفسیر البرهان، ج ۸، ص ۸۲۲.

مسجد کوفه توان تحمل بار سنگین شهادتش را داشت. و سلام و صلوات بر خاندان معصومش، ائمه اطهار علیهم السلام، آنان که کاخ ملکوت را با نام خویش روشن ساختند. خداوند جان و خرد به وجودشان بنازد و ماسوا به هستی شان ببالند.

کتاب ارزشمند تفسیر فرات یکی از قدیمی ترین ذخایر شیعه و گنجی از انوار الهیه و معارف قرآنیه است. جناب ابراهیم بن فرات کوفی مؤلف این اثر ماندگار، یکی از اصحاب ائمه علیهم السلام و از علمای عصر غیبت صغری محسوب می شوند.

در این تفسیر مأثور^(۱)، بر جای مانده از قرن سوم و اوایل قرن چهارم مفسر فقط به ذکر روایت یا روایاتی ذیل برخی از آیات از بعضی سوره ها بسنده کرده و هیچ گونه اظهار نظری درباره روایت یا آیه نداشته است^(۲). بیش از دویست نفر از راویان احادیث این تفسیر «ثقه» بوده و این اثر مورد تأیید بسیاری از علمای بزرگ از جمله علامه مجلسی و شیخ حرّ عاملی بوده است.

نکاتی در مورد کتاب حاضر

در تدوین مطالب این تفسیر، از نسخه فرات کوفی تحقیق شیخ محمد کاظم محمودی از عالمان سرزمین عراق، که انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران آن را به چاپ رسانده است، استفاده کرده ایم. محقق محترم در مجموع از ۸ نسخه خطی این کتاب و دو نسخه چاپی نجف و افسس ایران، که در کتابخانه های مختلف وجود دارد، استفاده کرده است که عبارتند از:

- نسخه کتابخانه امیرالمؤمنین علیه السلام در نجف اشرف

۱. نوعی از تفسیر قرآن را تفسیر به مأثور گویند و آن تفسیر به کمک نقل و اثر است. از نظر شیعه حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام در شمار مدارک تفسیر اثری هستند. (مناهل العرفان، عبدالعظیم رزقانی، به نقل از: تاریخ عمومی حدیث، معارف، ۲۹) اثر عبارت است از نقل حدیث و روایت آن. (القاموس المحيط، فیروزآبادی، به نقل از: تاریخ عمومی حدیث، معارف، ۲۸)

۲. باورقی های درون متنی از مترجمان است.

- نسخه کتابخانه آیت الله بروجردی (نسخه میرزای نوری)
- نسخه احمد بن محمد رضا علوی حسینی خوانساری در کتابخانه نجله قم
- نسخه مدرسه فیضیه قم
- نسخه کتابخانه رضوی در مشهد
- نسخه کتابخانه آقای روضاتی در اصفهان
- نسخه کتابخانه ملک تهران
- نسخه دوم در کتابخانه ملک تهران
- اعراب‌گذاری روایات به فرموده امام جعفر صادق علیه السلام در حدیث جمیل بن درّاج، انجام گرفت:

أَعْرَبُوا حَدِيثَنَا فَإِنَّا قَوْمٌ فَصَحَاءُ^(۱).

«حدیث ما را اعراب دهید (صحیح تلفظ کنید و درست بخوانید)؛ زیرا ما خانواده، مردمی فصیح زبانیم».

در نسخه حاضر سلسله راویان حدیث^(۲) تا راوی قبل از امام معصوم علیه السلام را به خاطر سهولت در امر مطالعه حذف نمودیم. در مواضعی که ذیل یک آیه، چند حدیث مشابه یا تکرار مطلب قبلی بیان شده بود به خاطر عدم ملالت و خستگی خواننده آن را حذف کردیم؛ مگر در مواردی که ضرورت بازگویی داشته و حدیث مورد نظر حاوی نکته جدیدی بوده است.

تفسیر فرات و مبحث تأویل

بیشتر روایات این کتاب جنبه تأویلی دارند. در تأویل رجوع به غایت و حقیقت

۱. کافی، فضل العلم، ۶۷/۱

۲. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، در مورد این اثر نفیس، تحقیقی تحت عنوان بازشناسی میراث کهن شیعه توسط خانم میرقبادی انجام داده است. مخاطبان خاصی که علاقه‌مند به اطلاعات بیشتری هستند در زمینه نقد و بررسی و سلسله راویان می‌توانند به این کتاب رجوع نمایند.

امر نهفته است^(۱). به عبارت دیگر، هر آیه‌ای علاوه بر معنای ظاهری آن، معنای باطنی نیز دارد؛ چنان‌که رسول خدا ﷺ در این مورد فرمود:

لَيْسَ مِنَ الْقُرْآنِ آيَةٌ إِلَّا وَلَهَا ظَهْرٌ وَبَطْنٌ^(۲).

در قرآن آیه‌ای نیست مگر این‌که ظاهری دارد و باطنی.

فضیل بن یسار از امام باقر ﷺ درباره این روایت سؤال کرد. امام ﷺ فرمود: «ظاهرش تنزیل آن و باطنش تأویل آن است. تأویل بخشی از آنها آمده و گذشته، و زمان تأویل برخی دیگر هنوز نرسیده است. قرآن و آیات آن همانند خورشید و ماه همواره در حرکت و پویایی‌اند. همان‌گونه که تأویل بخشی از بطون قرآن که درباره گذشتگان است، درباره آیندگان نیز خواهد بود^(۳)». از امام محمد باقر ﷺ نقل شده است که فرمود:

وَلَوْ أَنَّ الْآيَةَ إِذَا نَزَلَتْ فِي قَوْمٍ ثُمَّ مَاتَ أُولَئِكَ الْقَوْمُ مَاتَتِ الْآيَةُ لَمَا بَقِيَ مِنَ الْقُرْآنِ شَيْءٌ وَلَكِنَّ الْقُرْآنَ يَجْرِي أَوَّلُهُ عَلَى آخِرِهِ مَا ذَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَلِكُلِّ قَوْمٍ آيَةٌ يَتْلُونَهَا هُمْ مِنْهَا مِنْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ^(۴).

«چنانچه آیه‌ای در مورد گروهی [خاص] نازل شود سپس آن گروه از دنیا بروند، آیه نیز از بین خواهد رفت و از قرآن چیزی باقی نخواهد ماند، ولی قرآن [زنده است] اول آن بر آخر آن جریان دارد تا زمانی که آسمان و زمین برقرار است. برای هر گروه آیه‌ای است که آن را تلاوت می‌کنند [اینان] یا جایگاه خیر دارند یا جایگاه شر».

بر طبق روایات معصومین ﷺ قرآن بر مدار ولایت می‌گردد و انسان‌ها رابه سوی

۱. مانند داستان خضر و موسی ﷺ که حضرت خضر ﷺ از حقیقت اموری آگاه بود که حضرت موسی ﷺ از آن باخبر نبودند.

۲. بحار الانوار، ۱۵۵/۳۲.

۳. محمد بن الحسن الصفار، ۲۱۶.

۴. العیاشی، ۱/۱۰؛ الفیض الکاشانی، التفسیر الصافی، ۱۴/۱.

امام راهنمایی می‌نماید. رسول خدا ﷺ اولین مخاطب قرآن و افضل راسخان در علم است و پس از ایشان ائمه هدی علیهم‌السلام که اوصیای آن حضرتند، چنین هستند.

امام محمد باقر علیهم‌السلام فرمود: «جز اوصیای پیغمبر کسی را نرسد که ادعا کند ظاهر و باطن تمام قرآن نزد اوست»^(۱). ظاهر قرآن کریم دعوت به توحید و نبوت است و باطن آن دعوت به امامت و ولایت ائمه طاهرین علیهم‌السلام. ایمان و اعتقاد به ظواهر و بواطن قرآن از مسکبات قطعی مکتب تشیع است. در این خصوص به لحاظ تأویل، سنن و قصص ائمه‌های پیشین با ائمه رسول خدا ﷺ نیز ارتباط پیدا می‌کند و بسیاری از اعمال آنها با اعمال این ائمه، قابل انطباق است.

قرآن کتابی ذوق‌جو و ذریطون بوده و حقایق آن پایان‌ناپذیر است. مفاد آیات قرآن منحصر بر اهل زمان خاصی نیست و همان‌طور که شب و روز و خورشید و ماه جریان دارد قرآن نیز زنده است و محتوای آن بر اهل هر زمان جاری و ساری است. به عبارت دیگر، قرآن از نظر تطبیق مفاهیم با مصادیق و بیان وضعیت آنان گستره‌ای بس وسیع دارد، بدین معنا که مفاهیم و مقاصد آیات تنها به مورد نزول و شأن نزول آنها منحصر و خلاصه نمی‌شود.

سنن الهی همگی بر پایه حکمت الهی بنا نهاده شده است و خدای متعال حقایق قرآنی و بسیاری علوم و معارف آن را در لایه‌ها و پرده‌های نهانی مخفی داشت تا به تناسب ظرفیت افراد، از این کتاب مبین استفاده گردد. دیگران به میزانی که به حضرات معصومین علیهم‌السلام نزدیک شوند و با ایشان سنخیت یابند، از آن حقایق بهره‌مند می‌شوند و در مسیر حق، به رشد و تعالی می‌رسند.

هدف از ترجمه این تفسیر

۱. شناخت فضایل اهل بیت علیهم‌السلام و به‌خصوص حضرت امیر علی علیه‌السلام در قرآن کریم از

دلایل عمده ترجمه این اثر کهن شیعی بوده است.

۲. احیای علوم آل محمد علیهم السلام و توجه به حدیث و کلام نورانی معصومین علیهم السلام همان گونه که در زیارت جامعه کبیره می خوانیم «کلامکم نور و امرکم رشد» کلام معصوم علیهم السلام نور است و امر ایشان مایه رشد و تعالی.

۳. توجه به تفاسیر روایی و رویکرد تأویل در قرآن.

از آنجا که مفسران حقیقی قرآن ذوات مقدسه معصومین علیهم السلام هستند و علم به تفسیر و تأویل نزد ایشان است، دستیابی به گوهر مکنون این کتاب آسمانی تنها از طریق اهل بیت علیهم السلام که عدل و شریک قرآن اند، میسر می گردد.

در روایتی از امام جعفر صادق علیه السلام بایه گذار مکتب تشیع این مطلب به وضوح بیان شده است: «وظیفه مردم آن است که قرآن را آن گونه که نازل شده است، قرائت کنند و هرگاه به تفسیر آن محتاج شدند، منحصرأ به «ما» و به سوی «ما» روانه شوند»^(۱).

۴. فراهم آوردن زمینه تدبر در آیات الهی

در تعالیم اسلام و مکتب امام صادق علیه السلام ظرفیت و جامعیتی نهفته است که به روح انسان تعالی بخشیده و برای اندیشه و تفکر ارزش ویژه ای قائل است. محدث بزرگوار جناب فرات کوفی روایاتی را که از جانب معصوم علیه السلام آمده است ذیل آیه قرار داده و هیچ اظهارنظری و توضیحی نیاورده است. این مطلب زمینه ای برای تأمل و تدبر بیشتر در آیات الهی را فراهم می سازد.

توضیحی درباره روایات نقل شده در نسخه فرات

اینک ممکن است برای خوانندگان محترم این پرسش پیش آید که آیا همه روایاتی که در این تفسیر آمده است صحیح و معتبر است؟ بدون شک چنین نیست و شاید نتوان در مورد هیچ کتاب روایی و حدیثی این گونه

ادعا نمود. اما باید متذکر شویم که نسبت به صحت و عدم صحت روایات دو رویکرد وجود دارد:

الف) رویکرد مشهور علما و محدثان و فقهای شیعه از آغاز تا کنون، که صحت یک روایت را منحصر در کامل بودن و قابل اعتماد بودن سلسله راویان آن روایت نمی‌دانند بلکه اگر حدیث در کتب شناخته شده و متداول بین علمای شیعه آمده باشد و مضمون آن با شواهد و قرائنی چون عدم مخالفت با قرآن و عقل قطعی و روایات دیگر، و پیدا کردن شواهدی از قرآن و روایاتی دیگر در تأیید آن و یا بلندی مضمون و دیگر شواهد و قرائنی که در کتب مربوطه ذکر شده است تأیید شود، هر چند واجد سلسله سند کامل و درست و معلوم نباشد باز هم آن روایت را معتبر دانسته و به آن در مقام نظر و یا عمل ترتیب اثر می‌دادند.

ب) رویکرد غیر مشهور که صحیح بودن روایات را منوط به داشتن سلسله سند کامل و صحیح می‌داند.

به ادله مختلف، رویکرد اول منطقی و قابل قبول است. پذیرش رویکرد دوم به مفهوم بی‌اعتبار دانستن حجمی عظیم از روایات و احادیث شیعه حتی در کتب معتبری چون کافی است، و التزام به چنین نتیجه‌ای، پیامدهای سهمگینی برای معارف اسلامی و شیعی خواهد داشت^(۱).

از آنجا که این اثر روایی همچون دیگر آثار دستخوش فرار و شیب‌هایی بوده است به خصوص با در نظر گرفتن موقعیت خاص کوفه و اختلافات فرهنگی و شرایط ویژه آن، ممکن است روایات غیر معتبری نیز در بین روایات معتبر وارد شده باشد، که صدور آن از اهل بیت علیهم‌السلام منتفی یا مورد تردید باشد. از این لحاظ بعضی از احادیث که صدور آن از اهل بیت علیهم‌السلام منتفی بوده و یا گرایش زیدیه داشته‌اند و همچنین بعضی از احادیثی که از جانب زید بن علی صادر شده بود را از این کتاب، منقح و پاکسازی نمودیم و نام کتاب را «منتخبی از تفسیر فرات» نهادیم.

شرح و ترجمه‌های تفسیر فرات

کتابی به نام «ثمره الفؤاد در شرح فرات» توسط عالم بزرگوار شیخ یوسف البنانی به چاپ رسیده است، که فقط به مجلد اول آن در کتابخانه مسجد اعظم قم دست یافتیم. این کتاب به سبک قدیم و با خلوص و محبت نسبت به ساحت مقدس ائمه معصومین علیهم‌السلام نگاشته شده است. مجلد اول این کتاب در ۴۹۳ موضوع عنوان‌بندی شده و تا آخر سورة مبارکه نساء را شامل می‌شود.

عالم بزرگوار شیخ یوسف البنانی در تأیید روایات فرات احادیثی از کتب اربعه شیعه به نقل از «واهی» فیض بیان نموده است. مؤلف این کتاب در مقدمه کتاب چنین آورده است:

«تفسیر فرات تفسیر قویم و قدیمی است که همواره رؤیت آن مورد اشتیاق اکابر و اعیان اسلام بوده و با آن کوچک‌ترین حجم بر مطالب نفیسه بسیاری مشتمل است که مطابقت تامه دارد با مذهب اهل بیت عصمت علیهم‌السلام و با اخبار نبویه و ائمه هدی - صلوات الله علیهم اجمعین».^(۱)